

ВЕРБІВСЬКИЙ Дмитро

доктор педагогічних наук, доцент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій Житомирського державного університету імені Івана Франка, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5238-1189>
E-mail: d_verbovskiy@ukr.net

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування соціокультурного середовища як багаторівневої системи формування ціннісних орієнтацій школярів в умовах сучасних трансформацій українського суспільства. Актуальність дослідження зумовлена впливом війни, цифровізації та глобалізації процесів, що формують нові умови соціалізації особистості й ускладнюють засвоєння гуманістичних цінностей. Проаналізовано наукові підходи до визначення сутності соціокультурного середовища та його ролі у вихованні особистості. Визначено, що соціокультурне середовище як чинник формування ціннісних орієнтацій школярів є складною системою взаємопов'язаних соціальних, культурних, інформаційних і педагогічних впливів, які визначають розвиток аксіологічної сфери особистості школяра.

Окреслено рівні соціокультурного середовища (глобальний, макро-, мезо- та мікрорівень), схарактеризовано їх вплив на формування ціннісних орієнтацій школяра. Обґрунтовано поліфакторну модель педагогічного впливу, що включає взаємодію сім'ї, закладу освіти, групи однолітків і цифрового середовища. Доведено, що їх взаємодія має синергетичний характер і може як посилювати, так і суперечити одна одній, формуючи складну траєкторію ціннісного розвитку школяра.

Розкрито систему психолого-педагогічних механізмів формування ціннісних орієнтацій особистості, зокрема інтеріоризацію, соціальне навчання, ідентифікацію, рефлексію, діяльнісний, емоційно-оцінний, конфліктно ціннісний та інтегративний. З'ясовано, що їх реалізація забезпечує перехід від зовнішніх соціальних норм у внутрішні переконання особистості. Особливу увагу приділено функціям соціокультурного середовища: трансляції соціального досвіду, ціннісно-орієнтаційний, регулятивні та функції розвитку особистості.

Доведено, що ефективне формування ціннісних орієнтацій школярів можливе за умов узгодженості впливів різних складових соціокультурного

середовища, а також забезпечення цілеспрямованого педагогічного супроводу цього процесу.

Ключові слова: соціокультурне середовище, ціннісні орієнтації, школярі, соціалізація, інтеріоризація, соціальне навчання, цифрове середовище, виховання, педагогічний вплив.

Вступ. Глибокі соціокультурні трансформації в Україні суттєво впливають на розвиток освіти загалом та формування ціннісних орієнтацій школярів зокрема. Агресивна інформаційна перенасиченість, глобалізація та цифровізація, що посилюють вплив різнорідних інформаційних, часто суперечливих або маніпулятивних потоків, створюють нове тло виховного середовища, в якому традиційні педагогічні механізми впливу на особистість дитини втрачають свою пріоритетність. Зазначене впливає також на ситуацію, коли війна трансформує життєвий досвід дітей, змінює їхнє уявлення про довіру, безпеку, цінність життя, справедливість, майбутнє тощо, що часто ускладнює критичне осмислення реальності, негативно впливає на акцептуацію провідних гуманістичних цінностей.

У цьому контексті особливої актуальності набуває необхідність збереження і розвитку в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти гуманістичних цінностей (поваги до людського життя та гідності, емпатії, патріотизму, толерантності, відповідальності). Виникає нагальна потреба у переосмисленні виховних стратегій, усвідомлений вибір нових підходів до формування ціннісних орієнтацій школярів, які б урахували виклики війни і цифрової епохи, а також психоемоційний стан і ментальні особливості сучасних школярів. Йдеться, передусім, про пошук ефективних педагогічних рішень, спроможних забезпечити гармонізацію розвитку особистості в умовах нестабільного та динамічного соціального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування ціннісних орієнтацій особистості широко висвітлена у наукових працях таких вітчизняних учених, як Г. Балл, І. Бех, І. Зязюн, Г. Васянович, В. Кремінь, Ю. Мальований

та ін. Соціально-психологічний аспект цього процесу став предметом дослідження таких науковців, як О. Набока, І. Семків, Т. Титаренко, Л. Скуратівська та ін. Соціокультурний контекст виховання досліджували О. Єжова, Л. Єршова, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук. Нові умови соціокультурного середовища висвітлені О. Михеєвою та Л. Мищак, які розглядають соціокультурне середовище, як «сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних і культурних відносин в освіті, наявність та зміст яких дозволяє йому продуктивно діяти і самоорганізовуватися, саморозвиватися, обновлятися, змінюватися і, у свою чергу, впливати на соціальні процеси» [1, С. 115–118.]. Багатофункціональність і багатофакторність соціокультурного середовища, що впливає на складний процес формування аксіологічного вибору вимушених переселенців, розглядає В. Дуб [2, С. 69-71]. Особлива увага науковців надається і впливу ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості [3] Про необхідність запровадження адаптивного управління освітніми процесами в умовах війни зазначають українські вчені Г. Єльнікова, М. Жук, С. Кретович, підкреслюючи необхідність гнучких управлінських рішень, цифровізації та використання змішаного/онлайн навчання [4].

Теоретичні підходи, що розробляються у сучасній педагогічній науці та практиці, дозволяють розглядати середовище як багаторівневу систему соціальних практик та норм, що передбачає переосмислення і трансформацію базових цінностей, заміну їх на цінності певного соціокультурного середовища.

Проте недостатньо дослідженими залишаються проблеми врахування особливостей освітнього процесу в умовах війни, глибокого аналізу потребує взаємодія цифрового та традиційного освітнього середовища, що визначають характер соціалізації особистості. Актуальним залишається висвітлення процесів формування стійких ціннісних систем в умовах нестабільного соціально-економічного, політичного та інформаційного середовища як

складових соціокультурного простору особистості, механізмів його впливу на процес формування ціннісних орієнтацій школярів.

Метою статті визначено теоретичне обґрунтування соціокультурного середовища як багаторівневої системи формування ціннісних орієнтацій школярів та характеристика механізмів його педагогічного впливу на аксіологічну сферу особистості.

Виклад основного матеріалу. Педагогічне тлумачення соціокультурного середовища передбачає, на нашу думку, уявлення його як складної системи соціальних, культурних, інформаційних та суто педагогічних впливів, які визначають розвиток особистості школяра та формування його ціннісних орієнтацій, що відбувається у процесі складних трансформацій ціннісних орієнтацій українського суспільства [5]. Погоджуємося з думкою Н. Чугреєвої, що таке середовище має характеризуватися певними соціокультурними умовами, до яких науковиця з поміж інших відносить: розвиток і постійне оновлення освітньо-виховних систем; здатність сфери освіти до змін і еволюції, що безпосередньо впливає на динаміку суспільства; видимий прояв і розвиток культурних традицій в закладах освіти тощо [6, С.226-227].

Розглянемо рівні соціокультурного середовища та окреслимо місце та роль закладу освіти в його структурі в аспекті формування ціннісних орієнтацій школярів, узагальнене бачення яких представлено в табл.1.

Так, *глобальний* рівень представлений цифровим середовищем, соціальними мережами та медіа, які характеризуються високим ступенем динамічності, а також фрагментарністю та неконтрольованістю впливів, що дестабілізує функціонування соціального інституту освіти загалом і призводить до того, що педагогічні механізми формування ціннісних орієнтацій школярів втрачають своє провідне значення.

Власний педагогічний досвід свідчить, що орієнтація школярів на образи, зразки успіху, парадигми поведінки та вподобань, трансльовані блогерами у

соціальних мережах, споживання неперевіреної інформації, «фейкових» новин, участь у глобальних інтернет-трендах суттєво (часто негативно) впливають на формування ціннісних орієнтацій школярів.

Таблиця 1.

Рівні соціокультурного середовища та їх вплив на формування ціннісних орієнтацій школярів

Рівень соціокультурного середовища	Основні складові	Характеристика	Вплив на формування ціннісних орієнтацій школярів
Глобальний	Цифрове середовище, соціальні мережі, медіа	Висока динамічність, фрагментарність, неконтрольованість інформаційних потоків	Створює можливості для комунікації. Часто негативний вплив: орієнтація на блогерів, поширення фейкової інформації, участь у трендах, що знижує роль педагогічних механізмів виховання
Макрорівень	Суспільство, культура, держава, правові інститути	Нормативно-регулятивний характер, формування загальних соціальних стандартів	Переважно позитивний вплив: формування громадянських, моральних і культурних цінностей, національної ідентичності, соціальної відповідальності
Мезорівень	Заклади освіти, позашкільні інституції	Системність виховного процесу, організований педагогічний вплив	Розвиток соціальних навичок, відповідальності, здатності до рефлексії; значна роль педагогічного колективу та особистості вчителя
Мікрорівень	Сім'я, найближче оточення	Емоційна насиченість, стабільність, індивідуалізований вплив	Формування базових моральних уявлень, емоційних реакцій і первинних ціннісних орієнтацій через стиль виховання і сімейні практики

Макрорівень охоплює суспільство, культуру, державу, правові інститути, які визначають загальні рамки формування громадянських, моральних та культурні цінності. Позитивним прикладом може слугувати те, що законодавство у сфері освіти встановлює стандарти навчання та виховання, наприклад, вивчення державної мови й історії, що сприяє формуванню національної ідентичності, а поширення суспільних практик волонтерства

закріплює цінності соціальної відповідальності, виконання громадянського обов'язку та взаємодопомоги.

Мезорівень включає заклади освіти та позашкільні інституції, які забезпечують системне виховання здобувачів освіти, формування норм поведінки та розвиток рефлексивного мислення. Так, виражене ставлення до організації виховної роботи в закладі загальної середньої та позашкільної освіти, що передбачає врахування інтересів та запитів школярів, їхні природні нахили та індивідуальні особливості. сприяють розвитку відповідальності, комунікативних навичок і здатності до співпраці. Важливу роль у цьому процесі відіграє педагогічний вплив всього колективу закладу освіти, а також особистість педагога як носія етичних норм і зразків поведінки.

Мікрорівень соціокультурного середовища формується сім'єю та найближчим оточенням, яке і закладає базові моральні уявлення, емоційні реакції та первинні ціннісні орієнтири та характеризується найбільш стійким та емоційно насиченим впливом. Стиль сімейного виховання, моделі поведінки батьків, сімейні традиції та особливості комунікації у родині визначають базові моральні уявлення, емоційні реакції та первинні ціннісні орієнтації дитини.

На кожному із зазначених рівнів чітко окреслюється провідна система, домінуючі характеристики якої визначають сутність і роль соціокультурного середовища у процесі формування ціннісних орієнтацій школярів.

Представимо поліфакторну модель педагогічного впливу соціокультурного середовища, яка включає взаємодію чотирьох основних систем: сім'я, школа, однолітки, цифрове середовище (рис.1).

Сім'я є первинним і базовим компонентом соціокультурного середовища соціалізації особистості, в якому головну роль відіграють емоційні партнери (батько, матір, бабусі, дідусі, родичі), де закладаються фундаментальні цінності, норми поведінки, моральні орієнтири.

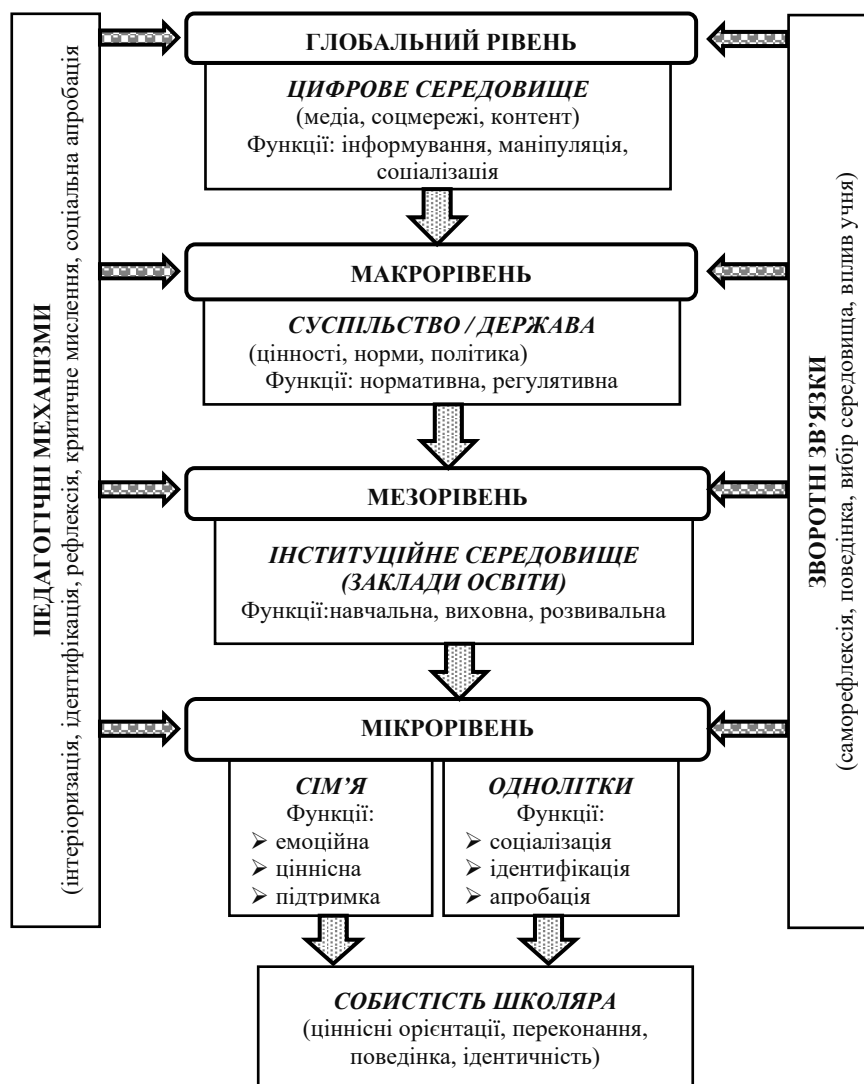

Рис. 1. Поліфакторна модель педагогічного впливу соціокультурного середовища на особистість школяра

У родинному колі дитина засвоює провідні моделі взаємодії, що забезпечує формування уявлень про моральні категорії (добро і зло, відповідальність, повага і довіра тощо). Важливу роль у цьому процесі відіграють стиль спілкування і виховання, емоційний клімат у родині, рівень педагогічної культури батьків, що характеризує їхню здатність до рефлексії. Погоджуємося з науковими міркуваннями Г. Русин, що «система вироблених і

прийнятих українським народом принципів, методів, форм і прийомів виховання дітей та юнацтва передається від одного покоління до іншого й засвоюється ними через певні духовно-моральні цінності та настанови, національні звичаї і традиції, знання, уміння та навички, набуті в процесі життєдіяльності родини» [6, с. 73]. Варто зауважити, що сім'я спроможна як підсилювати соціальні впливи інших систем соціокультурного середовища, так вступати з ними у суперечність, безпосередньо позначаючись на відчутті внутрішньої гармонії дитини.

Заклад освіти є інституційним середовищем, яке забезпечує цілеспрямований педагогічний вплив на формування ціннісних орієнтацій школярів. Йдеться, передусім, про формування соціальних компетентностей та досвіду їх використання, громадянську позицію, навички співпраці та критичного мислення, що реалізується через зміст навчання, систему виховної роботи, взаємодію педагога та учнів у процесі долучення до системи соціально прийнятних цінностей та переведення їх у площину особистісної значущості. Ефективність діяльності закладу загальної середньої та позашкільної освіти у визначеному напрямі також залежить від узгодженості їх впливу з іншими складовими соціокультурного середовища, а також від здатності педагогів адаптувати зміст і методи навчання і виховання до викликів сучасного інформаційного середовища. В умовах війни до закладів освіти висувається також вимога забезпечення безпеки учнів як умови навчання, соціалізації та самореалізації дитини [8], що передбачає, зокрема, психоемоційну підтримку та психологічну допомогу всі учасникам освітнього процесу

Група однолітків у процесі формування ціннісних орієнтацій виконує функцію соціального «дзеркала», в якому відбувається апробація засвоєних норм і ролей. У цьому середовищі школяр набуває досвіду рівноправної взаємодії, формує навички спілкування, самоствердження, соціальної ідентифікації. Варто зазначити, що вплив однолітків може мати як позитивний

(підтримка, спільні цінності, розвиток), так і негативний (психологічний тиск, конформізм, девіантні практики мовлення і поведінки) характеристики. Так, Т. Кириченко вважає, що занепад духовних цінностей у структуру самосвідомості підлітка на тлі критичних та стресових ситуацій, до яких можемо віднести і війну в Україні, «визначає тенденцію до спаду аксіологічного розвитку підлітка» [9, с.121]. Зазначене спонукає враховувати особливість цієї системи, яка полягає в її вагомій емоційній значущості (особливо для підлітків), що надає їй визначальної ролі у виборі поведінкових стратегій школяра. Формування ціннісних орієнтацій школярів у структурі багаторівневого соціокультурного середовища відбувається через систему взаємопов'язаних психологічних і педагогічних механізмів, які в сучасній педагогічній теорії та практиці розглядаються як внутрішні та зовнішні регулятори екстраполяції соціальних норм у структуру особистісних переконань.

Цифрове середовище вже не сприймається як відносно нове, оскільки саме для школярів характерним є використання соціальних мереж, онлайн-ігор, інформаційних платформ та інших цифрових ресурсів, які і формують інформаційний простір особистості. Його специфіка визначається швидкістю поширення інформації, відсутністю чітких меж її перевірки на достовірність, високому рівні впливу на свідомість і формування ціннісних орієнтацій. Значення цифрового середовища для соціалізації особистості не має однозначного тлумачення: воно як створює можливості для комунікації, навчання, самовираження, так і визначається наявністю ризиків інформаційного перевантаження, маніпуляцій, формування фрагментарного (кліпового) мислення тощо. Важливою умовою формування таких ціннісних орієнтацій як активна громадянська позиція, критичне мислення, є становлення особистості, що володіє високим рівнем цифрової культури [10].

Взаємодія цих чотирьох систем має синергетичний характер: вони можуть посилювати одна одну або вступати в конфлікт, формуючи складну траєкторію формування ціннісних орієнтацій особистості. Наприклад, формування критичного мислення можливе за умов поєднання сімейного контролю медіа споживання, шкільного навчання медіа грамотності та впливу однолітків. Водночас, суперечливість ціннісних орієнтацій, що транслюються різними середовищами (наприклад, сім'єю та соціальними мережами) за умови виваженого педагогічного впливу закладу освіти стимулює розвиток рефлексії та здатності до самостійного вибору.

Звернемося до характеристики системи взаємопов'язаних психологічних та педагогічних механізмів формування ціннісних орієнтацій особистості як складного багаторівневого процесу, які будуть розглядатися в якості внутрішніх та зовнішніх регуляторів переходу соціальних норм у структуру особистісних переконань (табл.2).

Таблиця 2.

Механізми формування ціннісних орієнтацій школярів у соціокультурному середовищі

Механізм формування ціннісних орієнтацій	Сутність механізму	Основні характеристики	Результат/вплив
Інтеріоризація	Перехід від зовнішніх соціальних норм і цінностей у внутрішній світ особистості	Поетапність (від зовнішніх вимог до внутрішніх переконань, повторюваність соціального досвіду, автономність	Формування стійкої та внутрішньо узгодженої системи цінностей, що не потребує зовнішнього контролю
Соціальне навчання	Засвоєння поведінкових моделей через спостереження та наслідування	Орієнтація на значущих осіб (батьки, вчителі, однолітки), а також медіа; моделювання поведінкових стратегій, вплив цифрового середовища	Формування поведінкових патернів (як адаптивних, так і деструктивних), потреба в їх усвідомленні/ корекції

Ідентифікація	Емоційно-ціннісне ототожнення з іншими людьми або групами	Когнітивне й емоційне уподібнення, орієнтація на носіїв цінностей, формування «Я-ідеального»	Засвоєння цінностей значущих осіб, формування соціальної позиції і переконань
Рефлексія	Узагальнення та переосмислення власного досвіду у реалізації ціннісних орієнтацій	Аналіз власних дій і мотивів, порівняння із соціальними нормами, критичне мислення	Перетворення зовнішніх цінностей у внутрішньо прийнятні, свідомий вибір ціннісних орієнтацій
Діяльнісний механізм	Закріплення ціннісних орієнтацій через практичну діяльність	Участь у соціально значущих проєктах, волонтерстві, колективній діяльності	Трансформація цінностей у поведінкові норми, забезпечення їх стійкості
Емоційно-оцінний механізм	Оцінювання цінностей через емоційні переживання	Визначення особистісної значущості через позитивні/негативні емоції, роль емоцій та почуттів в якості «фільтра»	Закріплення або відторгнення цінностей залежно від емоційного досвіду
Конфліктно-ціннісний механізм	Взаємодія та зіткнення суперечливих цінностей	Наявність ціннісних дилем, внутрішні конфлікти, нестійкість орієнтацій	Формування критичного ставлення до цінностей, можливі коливання у виборі орієнтирів
Інтегративний механізм	Узгодження ціннісних впливів у цілісній системі формування ціннісних орієнтацій	Гармонізація впливів (родина, школа, медіа, однолітки), синхронізація джерел соціалізації	Формування стабільної ієрархії ціннісних орієнтацій, внутрішня узгодженість особистості.

Розглядаючи *інтеріоризацію* як базовий механізм ціннісного розвитку школяра, акцентуємо особливу увагу на його сутності, а саме: переходу зовнішніх соціальних зразків, норм, правил у внутрішній світ особистості, що відбувається поетапно – від сприйняття цінності як зовнішньої вимоги (родина, школа, суспільство) до повторювального соціального досвіду її реалізації у процесі життєдіяльності та перетворення соціальних норм у внутрішні переконання, які не потребують зовнішнього контролю.

Визначальною характеристикою цього механізму є те, що він забезпечує стійкість системи ціннісних орієнтацій особистості та її автономність.

Соціальне навчання як механізм наслідування поведінкових моделей ґрунтується на спостереженні та відтворенні поведінки значущих інших (батьків, учителів, однолітків, медіа-персонажів) тощо. Важливо зазначити, що у цьому процесі пріоритетним є моделювання поведінки, коли школяр засвоює не тільки окремі дії, а й цілісні системи поведінкових стратегій. Особливо вагомими у цьому контексті є вплив цифрового середовища, яке надає безліч моделей для наслідування, часто деструктивного характеру, і виключає педагогічний контроль.

Результатом соціального навчання, що враховує досвід, виховання, соціальне оточення, індивідуальні особливості тощо, є формування поведінкових патернів (стійкої, повторювальної моделі реакцій, дій, поведінки людини в типових ситуаціях), які можуть як усвідомленими, так і автоматичними, як відповідати, так і суперечити соціально схваленим цінностям. Прикладами таких моделей поведінки школярів, що часто детерміновані загальною напруженою ситуацією у суспільстві є: уникання або навпаки загострення конфліктів; прагнення відкладати нагальні справи; реакція на стрес – відсторонення, усамітнення або гіперактивні дії тощо. Варто зазначити про адаптивну (допомагають швидше орієнтуватися в знайомих ситуаціях) та негативну (можуть обмежувати розвиток особистості, призводити до проблем у спілкуванні та самореалізації) функції моделей поведінки. Тому педагогічні впливи мають бути спрямовані на формування вмінь їх усвідомлення та, за потреби, трансформації.

Ідентифікація як механізм емоційно-ціннісного ототожнення передбачає когнітивне та емоційне уподібнення, співвіднесення школяра з певною людиною або групою осіб, яка сприймається в якості носія цінностей. Реалізація зазначеного механізму дозволяє дитині: перейняти систему поглядів

та цінностей значущого дорослого, однолітків тощо; сформувати власну соціальну позицію, переконання, ставлення тощо; закріпити модель «Я-ідеального». Особливість ідентифікації полягає в потенціалі емоційної підтримки ціннісного вибору, переведення його в площину особистісної значущості.

Рефлексія як важливий когнітивний механізм забезпечує усвідомлення та переосмислення власних дій, мотивів, наслідків поведінки, акцептованих ціннісних орієнтацій. У її процесі школяр: аналізує власний досвід; порівнює його із соціальними нормами; формує критичне ставлення до цінностей; здійснює переоцінку власних орієнтирів. Саме рефлексія трансформує зовнішні цінності у свідомо обрані особистісні правила.

Діяльнісний механізм визначається як основі практичного закріплення цінностей і передбачає включення школяра в соціально значущі проекти, волонтерську діяльність, учнівське самоврядування, колективні форми роботи тощо. Саме через діяльність відбувається переведення цінностей у поведінкову норму, що забезпечує їх стійкість.

Емоційно-оцінний механізм формування ціннісних орієнтацій школярів ґрунтується на тому, що емоції відіграють ключову роль у прийнятті або відторгненні цінностей з огляду на те, що почуття та емоції визначають їх особистісну значущість. Позитивні переживання цінності (повага, підтримка, успіх тощо) призводять до її закріплення в системі ціннісних орієнтацій школяра, негативні емоції можуть призвести до відкидання певних норм. Отже, емоційна сфера у зазначеному контексті слугує в якості своєрідного фільтра ціннісного засвоєння.

Конфліктно-ціннісний механізм виявляється в тому, що сучасне соціокультурне середовище характеризується наявністю множинних, часто суперечливих систем цінностей, які часто сприймаються як дилеми (доброчинність і прагматизм, правда і лояльність, свобода і безпека, закони

воєнного часу і мораль тощо). Це породжує внутрішні ціннісні конфлікти, нестійкість орієнтацій у підлітків.

Інтегративний механізм узгодження ціннісних впливів забезпечує гармонізацію, синхронізацію та регулювання різних джерел соціального впливу (родина, заклад освіти, медіа, однолітки) у цілісну систему формування ціннісних орієнтацій школяра. Його функція полягає у подоланні ціннісної фрагментації, формуванні стабільної ієрархії цінностей, забезпеченні внутрішньої узгодженості особистості.

Реалізація зазначених механізмів формування ціннісних орієнтацій школярів вимагає розширення функцій соціокультурного середовища, які забезпечують цілісність цього процесу. У цьому контексті соціокультурне середовище як чинник формування ціннісних орієнтацій школярів є не тільки тлом розвитку аксіологічної сфери особистості дитини, але й визначається як складна, багаторівнева, активна система впливів, зокрема, педагогічних, яка формує світогляд школяра, його поведінкові установки та ціннісні орієнтації

Узагальнюючи зазначене вище, виокремимо та схарактеризуємо провідні функції соціокультурного середовища в аспекті формування ціннісних орієнтацій школярів в умовах сьогодення, до яких віднесемо, передусім, *трансляцію соціального досвіду*, яка в умовах війни, на нашу думку, відбувається у таких основних напрямках, як діяльнісний, комунікативний, символічний, емоційно-ціннісний.

Діяльнісний напрям передбачає формування практичного досвіду участі школярів у волонтерському русі (зборі допомоги для ЗСУ, плетіння маскувальних сіток, виготовлення обігрівальних свічок тощо). За таких умов соціальний досвід передається не як абстрактна норма, а як пережита й усвідомлена дія, а цінності відповідальності, громадянської активності, взаємодопомоги засвоюються через особисту участь школяра в реальній суспільно значущій діяльності.

Комунікативний напрям, що реалізується в обговоренні і діалозі про події війни, моральні дилеми, людські вчинки (героїзм, зрада, вибір у критичних ситуаціях), забезпечує інтерпретацію соціального досвіду та формування власної позиції та моральної оцінки дійсності. До цього ж напрямку віднесемо наративну (історико-культурну) трансляцію, яка формує уявлення про норми поведінки, ідеали, соціально схвалювані цінності (гідність, патріотизм, жертвність). Це можуть бути як матеріали уроків, так і особисті історії родин, розповіді про мужність і героїзм військових, волонтерів, цивільних.

Трансляція соціального досвіду через символи і ритуали (державна символіка, пам'ятні дати, хвилина мовчання, символічні практики) сприяє формуванню національної ідентичності, усвідомленому вибору цінностей єдності та поваги до героїчної історії та сьогодення українського народу.

Емоційно-ціннісна трансляція соціального досвіду забезпечується психологічною підтримкою, створенням безпечного освітнього середовища, уваги до переживань дітей як вияву турботи, емпатії, солідарності. Важливим у зазначеному контексті є і демонстрування поведінки дорослих як носіїв соціального досвіду. Їхні дії в кризових ситуаціях стають зразком для наслідування, формують почуття впевненості, захищеності у дітей.

Таким чином, трансляція соціального досвіду як провідна функція соціокультурного середовища в умовах війни має комплексний інтегративний характер і забезпечує інтеріоризацію діяльності, спілкування, культурних практик та особистого прикладу, що сприяє формуванню ціннісних орієнтацій школярів на основі знань, критичного мислення та особистої активності.

Ціннісно-орієнтаційна функція соціокультурного середовища в процесі формування ціннісних орієнтацій школярів є однією із ключових у процесі становлення особистості школяра, оскільки саме через взаємодію з оточенням дитина засвоює уявлення про основні моральні категорії, норми поведінки, соціально значущі ідеали та життєві пріоритети. У межах цієї функції

соціокультурне середовище виконує роль своєрідного «провідника цінностей» особистості, інтегруючи когнітивний (знання про цінності), емоційний (ставлення до них) і поведінковий (готовність діяти відповідно до них) компоненти. У цьому ж аспекті йдеться про відбір та ієрархізацію цінностей, де саме середовище допомагає визначитися, які цінності є пріоритетними, соціально схвалюваними та особистісно значущими. Так через систему заохочень, визнання чи осуду формується внутрішня система орієнтирів, яка визначає поведінку школяра, стає основою його життєвої позиції.

Регулятивна функція соціокультурного середовища відіграє визначальну роль у процесі формування ціннісних орієнтацій школярів, оскільки саме її реалізація забезпечує впорядкування поведінки, вибору та взаємодії школяра з однолітками і дорослими. Соціокультурне середовище не лише транслює певні цінності, але і задає рамки їх практичного втілення, формуючи у школярів розуміння допустимого, бажаного і соціально значущого. Сутність цієї функції полягає у реалізації впливу систем норм, прави і очікувань, характерних для суспільства і окремого освітнього середовища, в якому школа, родина, однолітки, медіапростір складають багаторівневу систему регуляції. В її межах школяр поступово засвоює моделі поведінки, які стають основою його ціннісних орієнтацій, що забезпечує перехід від зовнішнього контролю до внутрішнього і свідчить про становлення зрілої особистості.

Функція *розвитку особистості* соціокультурного середовища посідає центральне місце в процесі формування ціннісних орієнтацій школярів. Саме вона забезпечує перехід дитини від засвоєння соціального досвіду, реалізації відповідних практик до активного самовизначення і самореалізації. Соціокультурне середовище у цьому контексті виконує роль не тільки джерела норм, цінностей, моделей поведінки, але й слугує простором можливостей, в якому школяр розкриває і реалізовує власний потенціал, формує індивідуальну систему смислів і життєвих орієнтирів. Сутність цієї функції визначається

створенням умов для всебічного розвитку особистості – інтелектуального, соціального, морального, емоційного. Взаємодіючи з різними компонентами середовища (освітніми практиками, культурними зразками, міжособистісними відносинами) учень перебуває у процесі становлення зрілої, відповідальної особистості, здатної обирати і реалізовувати ціннісні орієнтації та моделі поведінки, які відповідають суспільним запитам та внутрішнім потребам і життєвим прагненням. Йдеться про формування автономної системи цінностей, що сприяє формуванню автентичності, самоповаги та впевненості у власних силах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи зазначене вище можна стверджувати, що соціокультурне середовище можна визначити як складну багаторівневу систему, що інтегрує соціальні, культурні, інформаційні та педагогічні впливи на формування ціннісних орієнтацій школярів. Його глобальний, макро-, мезо-, мікро- рівні здійснюють різноспрямований вплив на аксіологічний розвиток особистості, а їх взаємодія носить синергетичний і водночас суперечливий характер. Поліфакторна модель впливу (родина, школа, однолітки, цифрове середовище) визначає динаміку формування ціннісних орієнтацій школярів у сучасних умовах. З'ясовано, що система психолого-педагогічних механізмів забезпечує трансформацію зовнішніх соціальних норм у внутрішні переконання особистості. Доведено, що в умовах війни та цифровізації зростає значення узгодженості педагогічних впливів, що сприяє розвитку критичного мислення як основи формування стійкої системи ціннісних орієнтацій особистості школяра. *Перспективи подальших наукових розвідок* пов'язуємо з емпіричним вивченням педагогічних технологій формування ціннісних орієнтацій школярів. Особливої уваги потребує дослідження впливів цифрового середовища на аксіологічний розвиток особистості та розроблення методик формування медіаграмотності й критичного мислення школярів.

Список використаних джерел

1. Міхєєва О., Мишчак Л. (2025). Нові умови соціокультурного середовища студентської молоді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 1(52), 115–118.
2. Дуб В. (2021). Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 49, 61–71.
3. Місенг Д. В. (2020). *Вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості* (дис. ... канд. психол. наук). Київ.
4. Єльнікова Г. В., Жук М. В., Кретович С. С. Адаптивне управління закладами освіти в умовах воєнного стану в Україні // *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка*. 2023. Вип. 16 (31). DOI: 10.33296/2707-0255-16(31)-01.
5. Бондаренко О. О. (2025). Трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства в контексті соціокультурних змін початку ХХІ століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 99–106.
6. Чугреєва Н. О. (2012). Соціокультурне середовище виховання студентів ВНЗ. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 28, 223–228.
7. Русин Г. (2020). Вплив соціокультурного середовища на формування виховних концепцій родинної етнопедагогіки. *Гірська школа Українських Карпат*, 23, 70–74.
8. Безпечне освітнє середовище як умова навчання, соціалізації та самореалізації дитини (2024): зб. матеріалів наук.-практ. конф. (29 березня 2024 р., м. Луцьк) / упоряд. Н. А. Поліщук. Луцьк: Волинський ІІПО. 240 с.
9. Кириченко Т. (2018). Діагностика ціннісних орієнтацій підлітків в умовах викликів сьогодення. *Теорія і практика сучасної психології*, 5, 117–122.
10. Луговський О. В. (2019). Цифрова культура і її невід'ємне місце в сучасному інформаційному суспільстві. *Філософські обрії*, 42, 219–223.

References

1. Mikheieva O., Myshchak L. (2025). New conditions of the sociocultural environment of student youth. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*, 1(52), 115–118.
2. Dub V. (2021). Sociocultural characteristics of value orientations of internally displaced persons. *Problems of Humanities. Psychology*, 49, 61–71.

3. Miseng D. V. (2020). *The influence of value orientations on an individual's lifestyle* (PhD dissertation). Kyiv.
4. Yelnykova, H., Zhuk, M., & Kretovych, S. (2023). Adaptive management of educational institutions under the conditions of martial law in Ukraine. *Adaptive Management: Theory and Practice. Series Pedagogics*, 16(31). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-16\(31\)-01](https://doi.org/10.33296/2707-0255-16(31)-01)
5. Bondarenko O. O. (2025). Transformation of value orientations of Ukrainian society in the context of sociocultural changes at the beginning of the 21st century. *Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*, 2, 99–106.
6. Chuhreieva N. O. (2012). Sociocultural environment of education in higher education institutions. *Scientific Notes of the Department of Pedagogy*, 28, 223–228.
7. Rusyn H. (2020). The influence of the sociocultural environment on the formation of educational concepts of family ethnopedagogy. *Mountain School of Ukrainian Carpathians*, 23, 70–74.
8. Safe educational environment as a condition for learning, socialization, and self-realization of the child (2024). Proceedings of the scientific-practical conference (March 29, 2024, Lutsk) / Ed. N. A. Polishchuk. Lutsk: Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education.
9. Kyrychenko T. (2018). Diagnosis of adolescents' value orientations under contemporary challenges. *Theory and Practice of Modern Psychology*, 5, 117–122.
10. Luhovskyi O. V. (2019). Digital culture and its integral place in the modern information society. *Philosophical Horizons*, 42, 219–223.

Dmitro Verbivskiy,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the Department of Computer Science and Information
Technologies Zhytomyr Ivan Franko State University,
Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5238-1189>

E-mail: d_verbovskiy@ukr.net

**SOCIOCULTURAL ENVIRONMENT AS A FACTOR IN THE
FORMATION OF SCHOOLCHILDREN'S VALUE ORIENTATIONS**

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of the sociocultural environment as a multi-level system for the formation of students' value orientations under the conditions of contemporary transformations in Ukrainian society. The relevance of the study is determined by the impact of war, digitalization, and globalization processes, which create new conditions for personality socialization and

complicate the assimilation of humanistic values. The paper analyzes scientific approaches to defining the essence of the sociocultural environment and its role in personality development. It is established that the sociocultural environment functions as a complex system of interconnected social, cultural, informational, and pedagogical influences that shape the axiological sphere of students.

The levels of the sociocultural environment (global, macro-, meso-, and micro-levels) are identified and their impact on the formation of value orientations is characterized. A multifactor model of pedagogical influence is substantiated, which includes the interaction of family, educational institutions, peer groups, and the digital environment. It is proven that their interaction has a synergistic nature and can both reinforce and contradict each other, forming a complex trajectory of students' value development.

The system of psychological and pedagogical mechanisms for the formation of value orientations is revealed, including interiorization, social learning, identification, reflection, activity-based, emotional-evaluative, conflict-value, and integrative mechanisms. It is determined that these mechanisms ensure the transformation of external social norms into internal personal beliefs. Particular attention is paid to the functions of the sociocultural environment, such as the transmission of social experience, value-orientational, regulatory, and personality development functions.

It is concluded that the effective formation of students' value orientations is possible under the conditions of coordinated influence of different components of the sociocultural environment, taking into account the challenges of war and the digital era, as well as ensuring purposeful pedagogical support of this process.

Keywords : sociocultural environment; value orientations; students; socialization; interiorization; social learning; digital environment; education; pedagogical influence; axiological development.